
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

RÉGI DOLGAINKRÓL

HERCEG JÁNOS

Ha várost mondunk a régi Zomborról szólván, rendszerint a központra gondolunk, amelynek kiterjedése az idővel, a polgáriasodással, a városiasodással nőtt. A tízes évek elején a belváros ragyogóan kivilágított kirakatai – mivel akkor már villany is volt –, továbbá az aszfaltozott járdák és köves kocsutak a civilizáció diadalát hirdették. Ez avatta várossá a várost, s nem a pántense. Az, hogy polgárok lakták, akik a polgári életformának megfelelően éltek, mint Európa más városaiban. Hogy színház volt, és hangversenyeket rendeztek, és a Voltaire-egyesületben a szellemi szabadságról vitatkoztak. S párizsi divat szerint öltöztek a nők, Friebert Mihály pedig joggal íratta ki a cég-táblájára: angol úri szabó, mert – jó néhány szaktársával még – valóban olyan öltönyeket varrt, amelyek semmiben sem különböztek a nagyvárosi divattól.

És persze kávéházak voltak, ahol a reggeli mellé odatette a pincér a *Pesti Hírlapot* és a *Pester Lloydot*, úgyhogy a város beletartozott az ország és a világ vérkeringésébe, majdnem távolságtól és határoktól függetlenül, szinte valamiféle kozmopolita egységben.

A központ. Amely csak egy bizonyos határig volt város. Azon túl már a kültelek következett, amely semmiben sem különbözött a zárt falusi településektől, s így a maga életét élte. A város peremén élt a nép. Területben és lélekszámban ez volt Zombor nagyobb része. És ha valamiben mégis különbözött a falutól ez a kisvárosi periféria, hát csak annyiban, hogy itt még osztálytagozódás sem volt érezhető. Faluhelyen a nagygazdák tágas, magas házakat építettek, rendszerint városi mintára, s érezhető volt a különbség a gepsori szegényekhez viszonyítva.

Itt minden gepsor volt, s mindenki szegény volt. Mert amint kicsit tehetősebb lett, már beljebb húzódott néhány utcával. A városba. Úgy is mondták: megyek a városba. Amíg azonban itt lakott, kinn, a kültelken, s még csak dolgozni se járt be a városba, külön törvények alá volt kénytelen vetni magát.

Itt, a város peremén még népviseletben jártak. Bő szoknyás lányok jöttek

időnként a városba innen egymásba kapaszkodva és négy szólabban énekelve, ha szerbek voltak. És subás parasztemberek, hosszú befont hajjal a Prnjavorból, mint egy külön világból. A felsővárosiak papucsban s nem lábhoz tapadó nadrágban, még a német hatást őrizve, Szelencsében viszont már egy felemás viselet érvényesült, félúton a „mesteresség” felé tartva, de mindenütt épen és érintetlenül megőrizve nyelvet, szokást, hagyományt.

A külvárosból jöttek a pásztorok kántálni karácsony táján, ott ugráltak tüzet Illés napjának előestéjén, s más városrészben már feldíszíthették a házakat akáclombokkal május elsejére, amikor a Flórián utcán túl, a Csutkafaluban még Walpurgis éjszakájának babonái voltak érvényesek. Faluhelyen nem ragaszkodhatott így a nép az ősi életformához, mint itt, a város peremén. Még nem a kiterjedt tanyavilágban, a szállásokon. Benn a városkapukon belül, ahol lassan már kezdték kivezetni a közvilágítást.

De ez a nép a szegénységében is szabadabb volt, mint a városi, lakbérbe húzódtott szegénység. Nem kellett alkalmazkodnia. Talán nem is akart. A maga külön életét élte saját kis házában, amelyhez kert is tartozott természetesen, esetleg tehén is az istállóban, amelynek tejét nagy bádoggannákban cipelte be az asszonynép a városi házakba, ahol az ablakban ott volt a lábas kitéve, s el-sején az érte járó havi pénz.

Ez a határozott elkülönülés lehetett az oka, hogy a zombori külvárosok megtartották jellegzetes nyelvi és vallási sajátosságait. Ugyanolyan anyagi körülmények s társadalmi viszonyok között élő népek élesen elhatárolták magukat egymástól, olykor felsőbb kezdeményezésre szembe is fordulva, de a különbséget mindaddig hangsúlyozva, amíg kinn maradtak a város peremén zárt közösségben, külön szokások szerint.

Pedig a házaik is egyformák voltak. Vert falúak, apró ablakokkal, náddal fedve, ami a monostori nádazók egyforma munkája volt, s az esti furulyaszó meg tamburaszó is annyira hasonlított egymáshoz, hogy a városi polgár alig tudott különbséget tenni szerb és bunyevác zene között. A harmonika később honosodott meg, s a Felsővárosból terjedt el először Szelencsébe, a kőművesek, ácsok és cserepezők hazájába, s onnan tovább, Bánáton át a Prnjavor lapályos tájaira.

Ezekben a bogárhátú kültelki házakban nemigen voltak lakók, s ha voltak is elvéve, semmi különbséget nem mutattak a „háziúrhoz” való viszonyukban. A néphez tartoztak lakók is, házigazda is, s egy külön világ szokásai és hagyományai szerint éltek.

*

A két háború közötti Bezdán társadalmi életére emlékezik vissza kéziratot munkájában Abonyi István. A szülővárosától távol élő – várost mondunk, mert Bezdánt már kétszáz év előtt mezővárossá nyilvánították – s főként az emlékezetére támaszkodó szerző legtöbbször mellőzi az okadatolás apparátu-

sát. Szóval, amit ír, szubjektív természetű ismertetése Bezdán művelődési mozgalmának. Ezt azonban a mindenütt érezhető nosztalgia forrásítja át, honvágy az elvesztett szülőváros és az elmúlt ifjúság után. Ettől kap fényt az emlék, s ebben a fényben vonulnak fel a két háború közötti Bezdán ismertebb alakjai. Ruff bácsit látjuk, a kántortanítót zongorárára menni, mert abban az időben az úrilánysághoz a zongorázás néminemű készsége is megkívántatott, legalább a Für Elise erejéig; valahol Szlávik patikus vadászkalapja tűnik fel; egy ideig még Nikolich Aurél tb. főbíró urat is látni véljük kávébarna szakettben, de aztán már előtérbe kerül az ifjúság, az új viszonyokhoz alkalmazkodó értelmiség.

Ez a terjedelmesebb és részletezőbb fejezete a negyven oldalnak, mozgalmasabb is. Nem azért, mert tényleg az volt. Azért, mert a személyes részvétel okán többet tudott róla mondani Abonyi István. A történelem nemcsak idő kategóriája, elsősorban eseményeké. És az eseményeknek ez a bezdáni aprómunkája, amelyet egy meglehetősen vékony réteg, az ún. intelligencia végzett, valószínűleg kiegészítő része lesz egy átfogóbb, messzebbre nyúló és előbbre mutató helytörténeti munkának.

Egyelőre azonban ez került a kezünkbe, ennek a miniatűr középosztálynak a látványos felvonulását élvezhetjük, a személyes ismerősök sokaságával, olykor még ki is egészítve magunkban a szerző névsorát, s így nem kérjük számon a külterjesebb, sűrűbb és izgalmasabb eseményeket, szóval nem azt hiányoljuk, ami nincs ebben az érzelmes történelemben, hanem arról beszélünk, ami benne van, s talán már tényleg csak ebben az elégikus sóhajokkal átlehelt visszaemlékezésben lesz benne.

Albert Gyuszi! – kiált fel e sorok írója – s már hallja háta mögül a szuszogását a nyurga szőke fiúnak, aki a zombori főgimnázium harmadik osztályában jelent meg abban a térden alul érő, félhosszú rövidnadrágban, ami a többi bezdáni fiúnál is vidékiesebben hatott, a fölötte feszülő, komoly és férfias fölény ellenére egypadnyi távolságból is nehéz lett volna a pályára következtetni, amit befut mint országos hírű csodacsatár, ahogy a könnyelműen vidám Kelsch Laciról is bajos lett volna elképzelni, hogy beáll kémelhárítósnak, és a nyílt utcán lövik majd le. De előreszaladtunk az időben, maradjunk csak a húszas évek legelején, amikor a bezdániai csoportja jelentkezett mint utóvéd a megszűnés állandó veszélyének kitett magyar tagozatban. A felsősök, a zömök Topál és a csontos Osztrogonác, akik oly önérzetesen viselték a szemellenzős, az osztályt jelző arany római számmal ellátott fekete diáksapkát, s akiket együtt lát a kavicsos iskolaudvaron az egyre halványuló emlékezet, már túl voltak a veszélyen. A szétszóródás ránk várt. Mi voltunk az a nemzedék, amely már merőben új feltételek között vág neki az életnek egy új értelmiség kialakulásának reményében. A szerző korosztálya! Hogy mit produkált művelődési téren ez a bezdáni nemzedék színjátszásban, muzsikában, sportban, annak ismertetése teszi ki Abonyi István munkájának nagyobb részét.

És ebben látjuk bizonyítva a korabeli Bezdán város jellegét. Annak ellenére,

hogy nem voltak városi intézményei. De volt egy pallérozott polgári közönsége, amely egy-egy jelentősebb színházi eseményre Zomborban megtöltötte Farkas Bandi autóbuszát, amelyet a tulajdonos maga vezetett kockás micisapkában és térdnadragban. Abonyitól értesülök róla, hogy néhány éven át újságja is volt, amelyet a hullámos hajú, szőke Urbán Elemér szerkesztett, minden magyar lap bezdáni tudósítója, s csak a szakmabeli tudja, mit jelentett a nyomdászoknak ez a bezdáni névsora, Gasz, Győrffy, Hubert és Burbach, miközben a kézműipar elitjét messze-messze bezdániai képviselték a műszövéstérén, csaknem kivétel nélkül a kézmárki szakiskola elvégzése után.

Bezdánnak nem volt eredeti népviselete, mintha már mezővárossá avatása után polgárosult volna, tényleg elmosva nemzetiségi – én a zsidóságra gondolva hozzátennem – és felekezeti határokat. „Mesteres” viseletről lehetett hallani, s kívülről nézve Bezdánt, nem is annyira utcái és házai, hanem emberei keltettek városi benyomást.

Ezt most sokkal illetékesebben Abonyi István még csak megerősíti. Mintha nem intézményei és középületei, hanem sokkal inkább lakosainak igénye adna tartalmat és városi jelleget egy helységnek. Ezt az igényt a polgárság képviselte, az iparosok és a világjárt hajósok társadalma, akik a munkásmozgalomnak is szálláscsinálói voltak. Hiányérzetünk egyébként elsősorban itt volt Abonyi kéziratát olvasva. De hát nem bírálatot akartunk írni, csak barátságos ismertetést.

*

Kormánypart és ellenzék között, főként vidéken, négyévenként tört ki nagyobb hévvel a harc. Választások előtt, s választások után. Pár hétig tartottak a sajtópolémiaik, aztán lecsillapodtak a szünetek, s politikai közügyek helyett a közélet mindenkit érintő ügyei keltettek érdeklődést. Zomborban a városrendezés, továbbá az egészségügy. A munkapárti mandátum ellen benyújtott petíciókat mindenütt elutasították, s így a helyi lapok már másról írták a vezércikkeket. Közös gondokról, bajokról és veszedelmekről.

Dr. Danninger Ádám városi tiszti főorvos jelentése lefoglalta az újságok egész első oldalát, mintha az egészségügynél fontosabb dolga nem lett volna a városnak. A legnagyobb veszedelem még mindig a kolera volt, amely száz éven át tartotta izgalomban a világot, s Magyarországon még parasztlázadást is vont maga után, az 1831-ben kitört kolera felkelést, amikor Zemplén megyéből negyvenötezer paraszt indult el kaszával-kapával felfegyverkezve az urak ellen. A hatóság ugyanis a járvány megakadályozására közlekedési zárlatot rendelt el, úgyhogy a felvidéki idénymunkások nem jöhettek le az Alföldre aratásba, hogy egész évre való kenyerüket megkeressék. Abból az időből maradt fenn a panaszos vers is:

*Falu végén a vasvella,
Mégis bejött a kolera.
Nem urakra, nem papokra,
Csak a szegény parasztsokra.*

A kolerának szentelte a legnagyobb figyelmet dr. Danninger is. Óva intette a lakosságot például a Kanálisból vágott jég használatától, amely felolvadván szabaddá teszi a bacilusokat, és a halálos járvány kórokozója lehet. Jelentéséből egyébként megtudjuk, hogy leggyakoribb a légzőszervek megbetegedése volt, s ennek megakadályozására felszólította a városi tanácsot, hozzon határozatot, amely kötelezi a kocsmárosokat a söröspoharak megszámozására. Ezzel a vendég elérheti, hogy a második, harmadik és további söröket mindig a saját poharába töltve kapja. Hogy miért csak a söröspoharakban látta a veszélyt – rejtély.

Egészségügyi ellenőrzése során megállapította, hogy a mézárszékek kamposí, melyekre a húst akasztják, „nem feleltek meg a tisztasági kívánalmaknak”, ugyanis rozsdafoltok is előfordultak rajtuk. Hasonló észrevételeket tett egyes pékműhelyek tisztaságára, s a pékségek tulajdonosait a rendőrség figyelmébe ajánlotta, amit munkapártiak és függetlenségeik egyformán helyeselhetek.

A belvárost körülvevő sánc, amely már rég nem várórok volt, hanem szenny-csatorna, s évtizedek óta szerepelt a városi közgyűlések napirendjén, ezúttal is a figyelem középpontjába került. Nem a befödését ajánlotta dr. Danninger, amikor megállapította, hogy kolerának, hastifusznak és rengeteg más bajnak lehet az okozója. A befödést hiába is javasolta volna, mert ilyen nagy kiadások elől az „opstinárok” mereven elzárkóztak. Indítványa csupán arra szorított, hogy a „drombók” a sánc tavaszi tisztítása alkalmával ne hagyják ott a sánc partján a kikutort iszapot, hanem szállítsák „zárt járművön legott el”. Szavai nyilván süket fülekre találtak, mert a javaslat még sokszor elhangzott.

A városi kórháznak 1911 áprilisában harminc ápolója maradt – boldog idők! –, míg a nyilvántartott járó betegek száma háromszázhuszonhét volt, azok között is a legtöbb gümőkóros, vagyis tbc-ben szenvedő.

A város népmozgalmi statisztikáját dr. Danninger kielégítőnek találta, amennyiben hetvenhét halálozással szemben nyolcvannégy volt az újszülöttek száma. Igaz, hogy ezek közül négy halva született, huszonhárom pedig egyéves koráig halt meg, úgyhogy a népesedési mérleg – mai szemmel nézve – fölöttebb kedvezőtlennek látszik.

De mire eddig ért jelentésében a tisztí főorvos, a közgyűlés alighanem elfáradt a rengeteg számtól, s a halálnemekre már oda se figyelt. Arra például, hogy a legtöbb áldozatot az aggaszály szedte, ami alatt valószínűleg végelgyengülést kell érteni. Mindjárt utána a rángógörcs következett, szám szerint tíz, minden bizonnyal csecsemők között, lévén a halált okozó kór népies neve frász, s csak Istenben boldogult Bugát Pál magyarította az orvosi és természet-tudományi szaknyelvből negyvenezzer más társával, így a hagymázzal is – amely

azóta rég visszavedlett tifusszá –, s 1911-ben Zomborban csak egy esetben okozott halált.

A jelentést pártállásra való tekintet nélkül tudomásul vette a közgyűlés. Végre egy jelentés, amely nem került pénzbe! Az újszülöttek világrajövetelét megünnepelték, a halottakat eltemették, akár munkapártiak, akár függetlenségiek voltak, dr. Danninger Ádám pedig sietett a Basa utcába, ahol akkor fejezték be a kőművesek várnak is beillő magas földszintes házát Falcione Nándor emeletes, tornyos palotája mellett, s a körúton már lombosodni kezdtek Csihás Benő bogyófái, hogy némileg közömbösítsék az átkozott sánc bűzét.

*

A századelő éveiben kialakult magyar és német nyelvterületen egy filozófiai mozgalom, amelynek bölcsőjét Zomborban ringatták. Apostola Schmitt Jenő, egykori zombori törvényszéki írnok volt, aki „ideális anarchistának” vallotta magát, elítélte az erőszak mindenféle formáját, így az államot is, amely szerinte erőszakkal tartja fenn magát, s gyakorolja hatalmát. Folyóiratot is indított *Állam nélkül* címmel, amelynek Tolsztoj is munkatársa volt. A világhírű orosz elbeszélő egyik könyvét is lefordította, és holtáig élénk levelezést folytatott Schmitt Jenővel. Levelezésük németül egy testes kötetben meg is jelent. Munkáit felváltva írta magyar és német nyelven, s 1908-ig Magyarországon élt hívei és tanítványai népes körében. Schmitt Jenő bölcséletének alapja visszanyúlt az ógörög gondolkodók tanításáig, amelynek jelmondata: gnóthi szeauton – ismerd meg önmagad – a delphi templom felirata volt. A megismerés dialektikáját az újkor környezetéhez s a modern társadalmi viszonyokhoz alkalmazta Schmitt Jenő. Hegel és Nietzsche bölcséletének két véglete között mintegy hidat építve, s Kropotkin anarchista tanaival a „szép szegénység” és az önkéntes lemondás próféciját hirdetve.

Mert nem elégedett meg azzal, hogy vitaesteket rendezett pesti kávéházakban minden héten, úgyhogy volt idő a századelő éveiben, amikor több hallgató vette körül, mint amennyien mondjuk Riedl Frigyes, a remek előadó és népszerű irodalomtörténész egyetemi óráin megjelentek. Schmitt Jenő kiment az Alföld szegényparasztlai közé, kommunista közösségekbe szervezte őket – mozgalmáról Veres Péter írt –, közös munkában, közös keresettel tartva össze őket. A szép kísérlet azonban csakhamar csődöt mondott, mert – mint ellenfelei gúnyosan állították – a kommunák parasztlai az asszonyt is közös tulajdonnak tekintették. S mivel ebben a szépasszonyoknak volt sikerük, a kevésbé szépek palotaforradalomban törtek ki, és szétzüllesztették a közösséget.

Lehet, hogy nem pontosan így történt, államhatalom és egyház mindenesetre ezt terjesztette hangos szóval róluk. S akkor költözött 1908-ban Schmitt Jenő, talán az emberi esendőségen okulva, Németországba.

Érdekesebb volt mozgalmának elterjedése értelmiségi körökben, ahol tanításai 1916-ban bekövetkezett halála után is sokáig éltek még. Juhász Gyulától

kezdvé Erdélyi Józsefíg a dialektikus gondolkozás nem egy híve terjesztette a költészetben is tézis és antitézis újat előkészítõ ellentmondását, ami Erdélyi Józsefnek egy diószüretretrõl szóló versében oly pregnánsan jut kifejezésre:

*Ágas-bogas, vén diófa
úgy hasonlít az emberre!
Minél jobban meg vagy áldva,
annál jobban meg vagy verve.*

Zombori kapcsolatai Schmitt Jenõnek a haláláig tartottak. Itt élt gyermekkorában özvegy édesanyjával a mai Partizán és a zeneiskola között levõ családi házban, amelyet csak az ötvenes évek elején bontottak le, hogy több hely jusson a téli korszolypályának. Tizenkilenc éves korában Szabadkán tett érettségít, miután a katonai reáliskolából kimaradt, s Zomborban írta azt a tanulmányát, amely *A modern és az antik sorstragédia* címmel a jénai egyetem pályázatán kitüntetést nyert. Az egész világ filozófiai szaklapjai megemlékeztek a „zombori vármegyei írnök” sikerérõl, aki itthon visszavonultan élt, a szabad idejének nagy részét a városi könyvtár polcai között töltötte. Idõnként a könyvtári kiadó, Heisler Ferenc helyett – aki elvesztette szeme világát – a létrára mászva, ki is szolgálta a szórakoztató regényeket kölcsönzõ háziasszonyokat, akik nem túl nagy számban fordultak be a könyvtárba piacra menet. A könyvtár ugyanis a városháza földszintjén kapott abban az idõben helyet, és a nyurga filozófus a könyvtárbizottságnak is tagja volt.

Késõbb, amikor világhírû lett, mint az erõszaknélküliség apostola, akit közben „felforgató tevékenység miatt”, mert folyóiratában az államot szervezett bünszövetkezetnek mondta, többször bíróság elé állították, kapcsolata a város hivatalos köreivel hullámhegyrõl hullámvölgybe szakadt. Hol büszke volt a város a híres földire, hol megtagadta, nem sejtven hogy tanításának hatása évtizedekig érezhetõ lesz, s az állam elhalásáról szóló téziséig nyúlik majd.

Tagadhatatlan, hogy mozgalmának volt bizonyos szektás jellege. Csoportok alakultak a „szép szegénység” elvéhez ragaszkodva, legismertebb a preraffaelita festõké volt Gödöllõn, akiknek körébe a zombori Juhász Árpád vitte be a Mester tanításait, ráadásul a húsevésrõl is lemondva, mintha ez is hozzájárulhatna a szerénységen és önkéntes lemondáson alapuló emberi boldogsághoz. A gnosztikusok köre Budapestén a második világháborúig tartott heti összejöveteleket Képes Ferenc, a „Mester” irányítása alatt. A mi vidékünkön, Szabadkán csoportosultak a gnosztikusok: Jász Dezsõ esztéta, Fischer Marcell festõ és Diósy Gábor újságíró vezetésével, hogy aztán velük együtt a mozgalom is eltünjön, illetve hatékonyabb erõnek adja át a helyét.

(Folytatjuk)